

Dante

– en sjuhundraåring som engagerar

Till mitten hunnen på sin levnadsvandring befann sig Dante Alighieri i exil. Som en av styresmännen i Florens var han, på sommaren 1300, med om att förvisa politiska motståndare ur staden. Då påven Bonifatius VIII senare lade sig i spelet, återtog motståndarna Florens och åtalade den gamla regimens representanter. Dante hörde till dem som förvisades, och Florens fick han inte återse. Han dog i Ravenna för 700 år sedan. Det är under sin långa landsförvisning han skapar *Komedin*, som av eftervärlden fått epitetet ”Den gudomliga”, pilgrimens resa genom de tre dödsrikerna. Den ständiga längtan efter hemstaden påverkar Dante när han i diktverket formulerar den landsförvisades öde:

*Allt det du i ditt liv har hållit kärast
måste du överge; det blir den första
pilen din landsflykt skjuter från sin båge.
Du kommer att få erfara hur andras
bröd smakar bittert och de steg är tunga
som leder upp och ned för andras trappor.*
(3.XVII.55–60)

Tanken är besläktad med den som Francesca da Rimini ger uttryck för då hon i en av *Komedins* mest berömda scener drivs i en evig helvetesvind med sin älskare Paolo, som straff för den förbjudna kärleken:

*Det finns ej större smärta
än den att minnas en förgången lycka
i sorgens dar;*
(1.V.121–123)

Redan dessa två exempel visar hur Dantes texter är allmänmännsliga och hur de kan tala till oss genom seklen. För de flesta av oss är Dante författaren till

La Divina Commedia, Den gudomliga komedin, men även utöver detta, sitt magnum opus, var Dante en nyskapande och produktiv diktare, filosof och politiker. Han skrev bland annat verken *De Monarchia*, *La Vita Nuova*, och *De Vulgari Eloquentia*. *Komedin* kan ses som en syntes av Dantes tidigare uttryckta tankar. I den visar han att det italienska folkspråket (hans egen toskanska dialekt) kunde användas för höga ändamål, och där förespråkar han sin kungstanke att Italien borde styras av en enväldig kejsare, medan påvemakten skulle vara endast kyrklig.

För vandringen genom de tre dödsrikerna – helvetet, skärselden och paradiset – hade Dante förebilder: Orfeus fick tillstånd att hämta upp sin avlidna hustru Eurydike ur skuggornas rike, Vergilius Aeneas fick träffa sin döde far i underjorden och i Bibeln finns det referenser till livet efter döden. Diktaren Vergilius blir Dantes ciceron genom helvetet och skärselden. Det är Dantes kärlek Beatrice som sänt Vergilius på uppdraget att föra Dante till sig. Innan sammanträffandet med Vergilius och inträdet genom helvetesporten med sin berömda inskrift ”Lämna allt hopp, ni som går över tröskeln” (1.III.9) har Dante hotats av tre vilddjur, ofta omtolkade som dödssynderna vällust, högmod och girighet. Det är dessa som i tur och ordning tvingar pilgrimen mot porten, och de förblir obesegrade tills ”... en vinthund kommer som låter det förgås i bittra plågor” (1.I.101–102). Detta är en av många spådomar i *Komedin*, och vagt uttryckt, så att det inte är entydigt vem ”vinthunden” är som skall förgöra det ständigt hungriga vilddjuret Vergilius åsyftar. Under Italiens enande på 1860-talet såg man Dante själv som vinthunden som ville ena landet.

Tanken var nog så anakronistisk, Dante ville nog se ett enat Italien, men under en enväldig *kejsare*. Trots detta dög *Il sommo poeta* – den store skalden – bra som samlande symbol. Det var inte heller svårt för fascisterna på 1920-talet att tolka vinthunden som Mussolini, Il Duce som skulle ställa allt till rätta. Andra tolkningar – från Henrik VII av Luxemburg till Kristi återkomst – har inte varit lika handgripligt politiska.

Då vi följer Dante genom helvetesporten gör vi klokt i att hålla isär Dante författaren och Dante pilgrimen. Vi läser om det pilgrimen upplever, medan författaren har sin egen agenda. Det är klart att Dante vill gå till räfst med sina fiender, och även skapa sin egen odödlighet. För det senare ändamålet är Dante inte blygsam. Redan i helvetets förgård, Limbo, träffar han själar som inte begått synder men som är odöpta. De första vi möter är skalderna Homeros, Horatius, Ovidius och Lucanus. De hälsar Dante och välkomnar honom: "... och den sjätte lät de mig bli i denna krets av snillen" (1.IV.101–102). Dantes ambition syns också till exempel i början av Paradiset där han tydligt åtrår skaldens lagerkrans: "Gode Apollon, gör mig i mitt sista värv till ett sådant kärll för dina krafter som du begär för att ge åtrådd lager" (3.I.13–15).

Komedin är ett religiöst verk av en religiös man, men det hindrar inte Dante från att blanda in antikens gudar som Apollon, eller mytologiska figurer som Minotaurus, i texten. Även kvinnorna i *Komedin* är såväl reella som mytiska. Främst bland dem är givetvis föremålet för Dantes kärlek, Beatrice, som äntligen, i Paradiso, återgäldar Dantes kärlek (så tolkar han hennes leenden och blickar). Beatrice har en dubbel identitet – Beatrice Portinari som levde i Florens och dog blott 24 år gammal å ena sidan, och den rena, helgonlika Beatrice, trons symbol i *Komedin*. (Gemma Donati, Dantes lagvigda hustru och mor till deras fyra barn, nämns ingenstans.) Kvinnor som levat är Francesca da Rimini och Pia de' Tolomei – andra som nämns är Penelope, Medea och Helena av Troja. Redan denna blandning av verkliga och mytologiska personer räcker som påminnelse att det vi läser är poesi.

I Infernos kretsar slås vi av att de som plågas inte ges något hopp. För den som valt synden är ånger inte möjlig; plågan är evig. Straffen är utmätta av

en evig rättvisa och speglar synden genom Dantes suggestiva uppfinningsrikedom. Så ser vi till exempel hycklarna för evigt vandra i utvändigt förgyllda blymantlar, siarna vandrar blinda framåt för deras huvuden är dömda att evigt se bakåt, och så vidare. Vår vanliga föreställning om det brinnande helvetet är för enkel för Dante – de värsta syndarna, de som förrått tillitsfulla, står fastfrusna i ett isfält i jordens medelpunkt, med den störtade ängeln Lucifer som "kejsaren i kvalens rike".

Komedin beskriver den kristnes mögnadsprocess – och här finns två skeenden att ta fasta på. Pilgrimen Dante synes i Inferno vara hämndlysten, rentav hätsk, men han veknar i Skärselden och är i Paradiset fylld av lugn och harmoni. "Också *Divina Commedia* är en 'Kristens Resa'" har E.N. Tigerstedt konstaterat. Vandraren representerar människan på väg till fadershemmet. Dock bör observeras att detta är den litterära bilden. Författaren beskriver en process – om han själv går igenom den kan vi inte veta. Det andra skeendet är den uppenbara reningsprocessen i Purgatoriet. Skärselden är ett genomgångsstadium för själarnas luttring. Dante beskriver den som ett berg – i kontrast mot Helvetets avgrund – och ordnar den i sju kretsar. Bot och rening utföres under sköna änglars vakande ögon. Där helvetes-kretsarna fylls endast av syndarnas klagorop, gytjeflodernas brus och vindens tjutande blir kontrasten till Skärselden stor – det är inte bara mörkret som viker, här möter vi hymner och psalmer på väg mot bergets topp där vägen till Paradiset öppnar sig för den luttrade.

Ett exempel på poesins skönhet från Skärselden: Den femte sången avslutas av Pia de' Tolomei som mördats av sin make. Hon ber att Dante, då han återvänt till jorden, skulle komma ihåg henne (*ricorditi di me*) i sina böner. Tiden i skärselden kunde nämligen förkortas genom de levandes böner! Då Pia identifierar sig gör hon det genom några av *Komedins* vackraste rader:

*ricorditi di me, che son la Pia;
Siena mi fé, disfecemi Maremma
(2.V.133–134)*

"Siena mig livet gav, Maremma tog det" – födelseorten och dödsorten bildar en kiasm, en korsställning där de ställs längst ifrån varandra i raden, i

För den som vill fördjupa sig i *Den gudomliga komedin* finns oräkneliga alternativ till tolkningar och förklaringar, och mycket står att finna på nätet. Jag vill här peka på några böcker på svenska som ger en god vägledning i Dantes värld:

Från helvetet till paradiset av Olof Lagercrantz (1964). En allmän introduktion till *Komedin* och samtidigt en mycket personlig läsning. Lagercrantz är mycket inkännande och tillhandahåller också en rik bibliografi över Dantelitteraturen. Lagercrantz har kritiserats för att göra Dante alltför mycket till en samtida.

Dante. Tiden, mannen, verket av E.N. Tigerstedt (1967). Den lärde litteraturprofessorns digra verk sätter in Dante i sin samtid. Boken är innehållsrik med bakgrund och fakta och den tillhandahåller en ypperlig kontextualisering av *Kome-*

din med relateringar av politik, teologi, geografi med mera på Dantes tid.

Det synliga osynliga av Jan Olov Ullén (1989). Ulléns essä är mera av en personlig tolkning än en allmän introduktion. Det är en medryckande och inspirerande läsning av en danteälskare. Till bokens förtjänster hör bland annat analyser av språk, retoriska figurer och poesins konstruktion. Ullén läser *Komedin* som metapoesi, som en beskrivning av sin egen tillkomst.

De läste Dante av Conny Svensson (2020). Detta är en bibliografi som relaterar olika personers läsningar av Dante. Lagercrantz, Tigerstedt och Ullén finns givetvis med, liksom Boccaccio, Auerbach, T.S. Eliot och Dorothy Sayers, för att nämna några. Boken recenserades av Stig-Olof Londén i *Nya Argus* nr 3–4/2021.

mästerlig enkelhet en sorts ”livstrappa i ord, som i fem ord symboliskt sammanfattar Pias olycksöde” för att tala med J.O. Ullén.

Inför dagens slut i Skärseldens åttonde sång intonerar en av själarna *Te lucis ante* ”med så ljuva toner att sången fick mig att mig själv förglömma” (2.VIII.15). Hymnen hör till dagens sista bönestund, completorium, men symboliserar samtidigt hoppet om en ny dag. Ju mer vi nalkas det jordiska paradiset, desto klarare blir sången och i paradiset är det änglar som sjunger (och dansar) överjordiskt vackert. Musiken blir integrerad i bakgrunden och är till slut så fin att pilgrimens öra inte uppfattar den. ”Ditt öra och ditt öga är en dödligs” (III.XXI.61). Dante använder också tystnaden – musik och dialog avstannar ofta i tystnad – som i reflektion över det upplevda och förväntan över det kommande. Mot slutet av *Komedin* försvinner musiken – visionen av Gud är blott ljus.

Dante placerar Paradiset i himlen, och på sin vandring genom empyréen, den översta kretsen, träffar han de saliga. De har inte skuggkroppar som de själar vi träffat i Inferno eller i Skärselden. Dante spelar med ljus, blixtar, eld och sång. Det sägs att många läst endast infernodelen av *Komedin* och det är väl förståeligt. Inferno är konkret, och man kan lätt föreställa sig det ena lidandet värre än det andra. Det blir svårare att se hur det vackra, ljusa,

saliga skall bli ännu vackrare, ljusare, saligare. Det är ett allt intensivare ljus som är Dantes verktyg då vi närmar oss det heligaste. Änglarna och själarna formar de mest fantasirika och vackra figurer – en stege, en örn – tills Dante beskriver den himmelska rosen, bildad av de saliga. Däri kulminerar vandra-rens syn i Paradiset. För uppenbarelsen av Gud tar Dante till ett berättartekniskt knep för att beskriva det obeskrivbara: Gud uppenbarar sig enbart i ljus som ej låter sig beskrivas och pilgrimen Dante fylls av ”den Kärlek som rör sol och andra stjärnor” (3.XXXIII.145).

Komedins tjusning och betydelse har sin upprinnelse i både form och tematik. Den behandlar eviga frågor: Gud, religion, rättvisa, synd, kärlek, politik och livet efter döden och den är uttryckt genom vacker poesi. Lägg därtill att den delvis är befolkad av kända verkliga personer i Dantes samtid och att den skrevs på folkspråket. För en sentida läsare är det omöjligt att förstå *Komedin* utan hjälp av kommentarer. Den medeltida världsbilden och det rika persongalleriet öppnar sig inte utan hjälp, men kommentarerna och förklaringarna kan också bli en fälla, en distraktion från poesin.

I september har 700 år förflutit sedan Dantes död. Det är en orsak så god som någon att läsa *Den gudomliga komedin*. En sång som kvällslektyr varje dag är en lämplig dos, och texten lämpar sig ypper-

ligt för högläsning. Som enda råd inför läsningen vill jag citera Olof Lagercrantz: "Läs, läsare, hur du vill". *Komedin* belönar sin läsare och du får tillbringa tid med en av litteraturens starkast lysande stjärnor.

ROBIN G. ELFVING